

ЗМІСТ

Вступ	5
Глава 1 Методологія порівняльного аналізу економічних систем	11
1.1. Методологічні засади економічної теорії та аналізу економічних систем	11
1.2. Об'єкти економічної теорії: відтворення людини і суспільне виробництво	17
1.3. Ретроспективний аналіз типології господарських систем	26
1.4. Модель «людина економічна»	32
1.5. Предмет порівняльного аналізу економічних систем	40
<i>Питання для самоконтролю</i>	46
Глава 2 Історико-економічні аспекти порівняльного аналізу економічних систем	47
2.1. Обґрунтування перетворення традиційних суспільств у ринкову економіку (К. Поланьї)	47
2.2. Формування теорії економічного лібералізму	52
2.3. Індустріальна економіка і державна економічна політика	54
2.4. Початок формування техногенної цивілізації	59
2.5. Модернізація незахідних країн у ХХ столітті	63
2.6. Трансформація індустріальної системи та перехід до постіндустріального суспільства	74
2.7. Індустріально-соціологічна спрямованість аналізу економічної системи	89
2.8. Теоретичне обґрунтування державного дирижизму (Ф. Перру)	91
2.9. Економічний імперіалізм (Г. Беккер)	93
<i>Питання для самоконтролю</i>	99
Глава 3 Зіставлення сучасних економічних систем	100
3.1. Міжтипове зіставлення сучасних економічних систем	100
3.1.1. Фактори трансформації економічних систем	100
3.1.2. Еволюція господарських систем (В. Зомбарт)	103
3.1.3. Еволюційні теорії економічних змін	105

3.2. Основні типи соціально-економічних систем та закони їх розвитку	111
3.2.1. Поняття соціально-економічної системи	111
3.2.2. Класифікації соціально-економічних систем	115
3.2.3. Закони функціонування і розвитку соціально-економічних систем	119
3.2.4. Механізм дії та використання економічних законів	127
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>129</i>
Післямова	131
Список літератури	138

Життя – це жорстока боротьба людей із власними лінощами.

Щастя – стан душі людини, яка подолала тваринні лінощі. Здолати важко, але надзвичайно важливо для успішного життя.

Невідомий автор

Вступ

Світопорядок у XXI ст. та той, яким ми його знали, вже розвалився. Просто Україна відчула це першою, намагається всіх опередити. Вибір подальшого розвитку відбувається між трьома моделями: ліберальною (можливо, найкращий варіант), ультралівою (дуже ризиковано), ультраправою (вкрай не варто). Відповіді на виклики сьогодення варто шукати в історичному аналізі попередніх суспільно-економічних систем. Це можна порівняти з тим, як фотографи-професіонали повертаються до фотоплівки, намагаючись знайти нові дрібниці сучасного життя за старими методами. Аналоговий ренесанс! Хоча цифрове фото надає більше можливостей.

Реальний розвиток економіки набагато різноманітніший за уявлення про цей розвиток. Економічні системи розвиваються в часі та просторі, а з огляду на обмеженість у часі потрібно визнати, що будь-яка економічна система історично обмежена («смертна»).

Економічна система – це сукупність усіх економічних процесів, які відбуваються у світі, країні, території або суспільстві на основі складених у ньому відносин власності та господарського механізму.

Порівняльний аналіз економічних систем – наука, з одного боку, описова (пояснює, які існують економічні системи, чим вони відрізняються і які є закономірності їх трансформацій), а з іншого – нормативна (здатна показати, який із варіантів розвитку більш ефективний). У перекладі з грецької «система» означає якість ціле,

що складається з частин, які пов'язані між собою і утворюють цілісність. Грецькі філософи використовували поняття системи у сенсі цілісності світового порядку. Надалі філософи застосовували його в теорії пізнання як критерій істинності наукових концепцій. На основі розвитку природознавства у XIX ст. було створено системні теорії біологічної еволюції Ч. Дарвіна, періодичну систему хімічних елементів. К. Маркс, використовуючи досягнення системного методу в природничих науках, розробив теорію економічної системи капіталізму XIX ст.

Порівняльний аналіз економічних систем (економічна компаративістика) – навчальний курс, який у відповідно із сучасною практикою економічної освіти становить собою необхідний елемент вивчення економічної теорії. Компаративістика показує існування (як одночасно, так і послідовно за часом) різних видів економічних систем та аналізує риси схожості й відмінності між ними.

Існує п'ять основних питань (five fundamental economic questions), які визначають кожен економічну систему: скільки слід виробляти, що слід виробляти, як слід виробляти цю продукцію, хто має отримати цю продукцію, чи спроможна система адаптуватися до змін [9, т. 1, с. 47–48].

Різноманітність економічних систем відбиває різноманітність економічних відносин або господарських порядків. Розібратися в такому розмаїтті дозволяє визначення ідеальних типів економічних систем, або еталона системи. Основним критерієм створення еталону є перевірені практикою знання, які можна одержати лише в тому разі, якщо система пройшла повний шлях розвитку (зародження – розквіт – загибель), тобто відтворювалася на власній основі, але такий критерій еталону неприйнятний для незрілих і перехідних економік. За всю історію людства можна встановити дві основні еталонні форми (два ідеальні типи) економічних систем: вільну мінову, або досконалий ринок, і центрально керовану, або її ще називають командна економіка. Відмінність

між ними полягає в суб'єкті планування: у першій моделі стільки планів, скільки змінних господарюючих видів діяльності, у другій економічне життя суспільства регулюється планами, що виходять з одного центру. Ці еталонні моделі можливі лише як теоретичні, штучні конструкції, що не мають аналогів у реальній практиці, але з їх допомогою можна виявити якісні властивості тієї чи іншої системи.

Важлива властивість системи – її відкритість, активний обмін складових її елементів інформацією із зовнішнім середовищем у процесі відтворення, тобто наявність прямих і зворотних зв'язків. Порушення цих зв'язків можна розглядати як фактор порушення чи встановлення її стійкості за умов трансформації. Окремі явища або їх сукупності розглядаються у порівняльному аналізі як частини (елементи) цілого. Один і той самий елемент у різних системах має якісно відмінні індивідуальні властивості. Через систему явищ виявляються причинно-наслідкові зв'язки з-поміж них (закони).

Система не зводиться до механічного з'єднання складових її елементів. Між ними відбувається зчеплення, взаємодія. Відсутність, втрата окремих елементів ведуть не до зменшення розмірів системи, а до її деформації аж до переродження. Цілісність системи породжує її головну властивість – інтегративність, під якою розуміють як результат завершення процесу становлення системи, досягнення її цілісності, так і сам рух на шляху до цілісності. Отже, під моделлю в порівняльному аналізі розуміється теоретичне відображення, яке виділяє деякі загальні закономірності функціонування типів економіки, абстрагуючись від реальної економіки конкретної держави в певний період часу.

Основна (універсальна) якість, що визначає кордони і межу розвитку тієї чи іншої системи, отримала визначення «гранична абстракція», що відповідає найпростішому, тобто нерозвиненому стану системи. Вона дозволяє говорити про обмеженість теоретичного моделювання.

Існування соціально-економічних систем становить собою циклічний процес, основними характеристиками якого є економічні час і простір. В економічній системі діє правило взаємопов'язаності соціопросторових і соціально-часових координат, за якими відбувається порівняння систем. У порівняльному

аналізі економічний час може застигнути. Таке явище має місце при утворенні застійних систем у реальній економіці. Уповільнення економічного часу характеризується відсутністю суспільних змін у якійсь сфері соціально-економічного простору. Економічний час може зупинятися, йти вперед і навіть назад, астрономічний – завжди йде в одному напрямку. Економічний простір – це сукупність певних відтворювальних економічних відносин, які географічно локалізовані. Економічний простір може і не збігатися з географічним. В одній країні можливі кілька економічних просторів. Економічний простір та економічний час взаємно визначають один одного.

Варто зауважити, що єдина, цілісна методологічна система, яка дозволила б аналізувати системи, здійснювати їх типологізацію, вибудовувати ієрархію, визначати їх взаємодію в соціально-економічному часі та просторі, ще не розроблена.

Необхідно звернутися до колег-викладачів економічних наук. При читанні цього навчального посібника можна знайти спірні трактування, що підлягають обговоренню. Викладачам важливо надавати студентам приклад творчого підходу при викладанні навчального матеріалу, особливо в умовах розширення можливостей штучного інтелекту.

Річ у тім, що з 1990-х рр. в Україні призупинили вивчати політекономію, глибоку економічну теорію, історію економічних учень. Фундаментальні науки були замінені спецкурсами по капіталістичному ринку. Закомплексовано було впроваджено вивчення Економіксів. Більшість офіційних підручників з економічної теорії також налаштовані у відповідність з Економіксами.

Економікси в сучасних обставинах – це іграшки для дорослих дітей. Відповіді на вирішення головних економічних питань у них надаються за допомогою одного-єдиного механізму – цін, які формуються на ринках ресурсів і товарів/послуг. Саме ціни подають сигнали покупцю що вигідно купляти, а виробнику – що вигідно виробляти для продажів. Саме ціни підказують виробнику, який спосіб виготовлення варто обрати, а всім діючим особам економіки – яку частину своїх ресурсів витратити сьогодні, а яку резервувати на майбутнє. Природно, що ціни можуть відіграти роль таких універсальних сигналів лише за визначеними умовами їх формування та у визначеному економічному середовищі.

Одне із завдань сучасного викладання економіки та її прикладних курсів – переконати слухачів, що сучасна конкурентна боротьба значною мірою нагадує «прохід через міне поле», де цінова конкуренція – лише один із малоефективних прийомів.

На недосконалість існуючих навчальних економічних дисциплін вказують студенти окремих університетів світу. У 2007 р. газета «Mond» опублікувала звернення французьких студентів, які виступили проти організації навчання за Економіксами із США. Це звернення підписали тисячі студентів (див.: Real-World Economics Review [Сайт]. URL: <http://www.peacon.net/PAEReview>).

Проти автора одного з Економіксів – Менк'ю – повстали студенти Гарвардського університету, в якому, зокрема, склалися проекти економічних реформ для Східної Європи. Студенти влаштували страйк та відмовилися відвідувати лекції цього професора.

Менк'ю Ніколас Грегорі (англ. Nicholas Gregory Mankiv, 1958 р. н.) – американський макроекономіст, професор економіки Гарвардського університету, представник нового кейнсіанства [20].

Студенти наголошували на таких недоліках Економіксів: надуманість змісту підручників, нав'язлива аутистичність (замкнутість та самозакоханість), безглуздість математизації економічної теорії, відірваність від господарської практики і економічної політики, відсутність плюралізму у викладанні економічної теорії, відсутність доказовості, догматизм.

На жаль, такі претензії можуть бути висунуті до більшості вітчизняних підручників з економічної теорії. Спіратися на помилкові ліберальні теорії при здійсненні ринкових реформ в Україні, по суті, є злочином перед майбутніми поколіннями людей. Байдужими в такій ситуації залишатися протизаконно. Доцільно було б не слухати західних радників, як нам здійснювати реформи, а вчинити так, як вони робили у своїх країнах.

Автори пропонують вам навчальний посібник, який підготовлено у межах виконання проекту «Управління інтегрованими високотехнологічними виробництвами з випуску інноваційної продукції для потреб обороноздатності та сталого розвитку України» (№ ДР 0125U001609) та використовується в навчальному процесі

в Інституті економіки і менеджменту Національного університету «Одеська політехніка» при викладанні курсу «Порівняльний аналіз економічних систем».

Автори висловлюють свою вдячність викладачеві кафедри менеджменту Національного університету «Одеська політехніка» О. М. Лук'янчук за допомогу в комп'ютерному забезпеченні тексту посібника.

Методологія порівняльного аналізу економічних систем

1.1. Методологічні засади економічної теорії та аналізу економічних систем

Будь-яка навчальна дисципліна, яка претендує на глибину в аналізі практики, не може бути переконливою без більш-менш ґрунтовного викладання методології дослідження і основних теоретичних напрямів в економічній науці.

Без усвідомлення методології основ і аналізу економічних систем глибоке пізнання економічної практики майбутніми бізнесменами, науковцями та політиками неможливе. Руйнування планової економіки і нинішні негативні результати так званого реформування національної економіки відбувалися насамперед з огляду на практично повну методологічну та теоретичну безграмотність владних структур, а також псевдонаукових радників, аналітиків, політологів.

Методологія (від грец. methods – шлях дослідження, теорія, вчення + logos – вчення) – вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби дослідження (Великий економічний словник).

У наш час ці фігуранти, які визначають долю і місце наших країн на планеті, докладають зусиль, щоб засвоїти, так би мовити, наукові категорії з Економіксів. Такі посібники досить поверхові та не відбивають досягнень світової економічної науки. Подальше керівництво ліберальними ідеями в трансформаційних економіках на основі сучасних Економіксів загрожує існуванню країн. Варто зауважити, що з-поміж методів дослідження, за правом, домінує

метод діалектичного матеріалізму, засновниками якого вважаються Г. Гегель, К. Маркс.

Поверховий погляд на економічну історію дає нам певне уявлення про капіталізм – ту соціальну систему, яку переважно вивчає економічна теорія. Проте ми ще не розуміємо, який, власне, є предмет цієї науки. Можливо, ми зможемо побачити, що економічна теорія (здебільшого «про капіталізм») – намагається з'ясувати, як буде «працювати» суспільство, яке зчіплюване скоріше ринком, ніж традиціями або наказами, рухоме оновлюваною технологією, а не інерцією. Сучасна економічна теорія визначається насамперед трьома видатними економістами.

Номер один в економічній науці

Адам Сміт (1723–1790) – шотландський економіст і філософ-етик, один із засновників економічної теорії як науки, вважається засновником класичної політекономії, викладав в університетах Едінбурга і Глазго. Фігура незрівнянної інтелектуальної сили. Славу йому принесла наукова праця «Багатство народів» (1776) – книга, про яку всі чули, але майже ніхто не читав.

Сміт А. починає з промовистої загадки. Усі учасники ринку, як ми знаємо, керуються бажанням «робити гроші» для себе – «покращити власне становище», як зазначає А. Сміт. Напрошується запитання: «Як ринкове суспільство стримує егоїстичних індивідуумів, які прагнуть вигоди, від пограбування співгромадян? Як із такої загрозовано антисуспільної мотивації, як намагання покращити лише своє становище, може виникнути працездатна соціальна система?». Відповідь виводить нас на центральний механізм ринкової системи – механізм конкуренції. Кожному, хто замислюється лише про те, щоб покращити своє становище та зовсім не замислюється про інших, протидіють люди з такою самою мотивацією. У результаті кожний учасник ринкового процесу змушений урахувати ціни, які пропонуються конкурентами. Ринковий механізм дисциплінує учасників: покупці можуть самі підвищувати ціну, конкуруючи з іншими покупцями, та не в змозі будуть об'єднатися проти продавців; продавці повинні змагатися між собою і тому не можуть нав'язувати покупцям свою волю. Однак у ринка є ще інша важлива роль. Сміт довів, що ринок забезпечує виробництво бажаних для суспільства товарів в бажаній для суспільства кількості, не потребуючи для цього будь-яких команд.

«Я гарний тільки у своїх книгах» – так одного разу висловився про себе А. Сміт. Він був надзвичайно розсіяний, мав смішну ходу. Дійсно, видатний профіль цілком буденний.